

istorija jedne recepcije: kako (ni)su čitali koderu... (IV)

sava damjanov

U slavu i spomen Đorda Markovića Koderu (1806—1891)

KODERIUM, zagonetna reč koju bi pesnik Romoranke, taj istinski mag jezika, mogao pretvoriti u bezbroj neponovljivih reči-bića. Ali, u njegovom beskrajnom rečniku ona se javlja samo jednom, u pismu Mariji Milutinović (1858), da bi označila pesnikove jezičko-umetničke projekte, tj. njegov, Koderov Tekstualni Univerzum. Nije li nam tim imenom on, koji je verovao da Ime zaista predstavlja Suštinu, sugerisao nešto važno, nešto što treba da respektuje svako ko na neki način ulazi u Koderov Univerzum (koji, naravno, mora biti tekstualni, tj. jezički)? Ako jeste, onda ovo mesto može samo tako da se zove: jer, ovde se tekstovi-hodočasnici klanjavu senima tog Univerzuma, u vreme kada se navršava 99 godina od smrti njegovog Tvorca. Da, upravo tako je moralno biti, ovaj prostor morao se otvoriti baš na 99-godišnjicu Koderove smrti (a ne, recimo, na stogodišnjicu — kako to obično biva!), jer samo mistični broj (99) može se posvetiti Onome ko je u svojim pismima pozdravljao demone, dopisući na kovertama ili belinama magijsko-vradžbinske formule i poruke za htionska bića. Zato, ovaj KODERIUM treba shvatiti i kao svojevrsni spomenik (u znaku 99) Đordu Markoviću Koderu, jednom od najradikalnijih, najinovativnijih i najoriginalnijih stvaralaca u srpskoj književnosti, koji — zanemaren i potcenjen od te iste književnosti — pravi spomenik, u stvarnosti, još uvek nema...

Sava Damjanov

5. NAKON PUBLIKOVANJA: SUVREMENA (NE)ČITANJA ROMORANKE

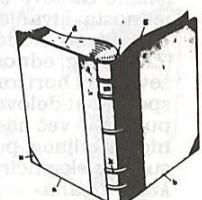
Kada je, najzad, Romoranka izšla iz štamparije Ignjata Fuksa (kada su, dakle, »srbski književnici i filolozi« mogli da steknu uvid u celinu, a ne isključivo u fragmene), pomenuta blagotonaklonoš počela je — čini se — da iščeza i ostala je samo nerazumevajuća recepcija, koja je sve više zadobijala boju sumnje u vrednost ove čudesne knjige, pa i polemičko-negatorski ton. Tako Jovan Jovanović Zmaj (UR.) u »Javoru«, u informativnoj rubrici Nek se zna, 15. septembra 1862, izveštava da je Romoranka upravo publikovana i (mestimično s blagom dozom ironije) komentariše njenu osobenost na sledeći način:

„Kod ovako neobičnog i retkog pojave nesmo radi preduhititi sa svojim menjanjem. Neka se najpre pročita. Spisatelj je natentan od svojih prijatelja napisao i knjigi dodaoo »rasjasnicu«, al' ni tu ne dade bujnosc i naglost misli da se otrese zapleta i da nam što je nužno razjasni. Zato bi dobro bilo, i rado ćemo spisatelju u ovom listu ustupiti mesta, da prosti i jasno kaže cel i nameru cele »Romoranke« (ovo je samo jedan deo), tako da nam i pojedine reči još jasnije rastumači, pre toga želeli bi da nikо ovo delo ne presuduje i neosudu...“³⁵

Očito, kriterijum koji Zmaj nameće Koderu kao neophodan uslov razumevajuće recepcije, jeste da kompleksnu refleksivno-imaginativnu strukturu svoga dela (tj. »bujnosc i naglost misli prepunih »zapleta«) pojednostavi, uprosti i svede na mero Jasnosti, odnosno da je »prevede« u okvire racionalno-prihvatljivog/svatljivog Smisla (tj. »da nam što je nužno razjasni«, »da prosti i jasno kaže cel i nameru« Romoranke, te »da nam i pojedine reči još jasnije rastumači«). Zapravo, kriterijum za koji se zalaže Zmaj, kao i u prethodnim slučajevima recepcijskih omaški vezanih za Koderovo delo, u potpunosti pripada tada dominantnom horizontu očekivanja, presudno određenom vukovsko-romantičarskom paradigmom (u okviru koje se — shodno Učiteljevom pravilu »piši kao što govorиш« — i hermeneutičko umeće sameravalo merilima prostornarodne razumljivosti). Doduše, Zmaj na kraju svog navedenog osvrta dodaje da »očevidna dobit iz ovog dela jesu po duhu jezika sakovane mnoge reči«, obrazlažući to (tada dosta aktuelnim) stavom da se u srpskom jeziku, kao i u ostalim »novijim« jezicima, moraju »za neke, osobito apstraktne ideje, reči kovati«, no ovaj stav nije kontradiktoran njegovoj osnovnoj, vukovsko-romantičarskoj (nerazumevajućoj) recepcijskoj paradigmiji, jer su prema njenim šiframa! granice, stepen složenosti i značenjska pristupačnost takvog (poželjnog, dobrodošlog) leksikotvorstva sasvim drugačiji no u Koderovom jezičko-umetničkom projektu: uostalom, ovo se najbolje može videti upravo na primjeru Vuka Karadžića, koji je nešto ranije, prevodeći s Daničićem Novi zavjet (objavljen 1847), i sam povremeno konstruisao

nove reči — naravno, prevashodno za apstraktne pojmove (Koderovo leksikotvorstvo orijentiše se, međutim, ka neuporedivo širim prostorima!), pri čemu to, po pravilu, nisu bile tako komplikovane kovanice da se njihov primarni koren ne bi mogao relativno lako prepoznati, a njihova značenja razumeti bez velikog duhovnog napora³⁶ (što, opet, ni u kom slučaju ne važi za Koderovo leksikotvorstvo!). Glavna intencija Romoranke, kao i čitavog Koderovog jezičko-umetničkog projekta — nasuprot Zmajevom mišljenju! — ne može se svesti na puko stvaranje novih reči, »osobito za apstraktne ideje«, niti je naš eruditni pesnik Razjasnicu pisao prevashodno stoga što je na to bio »natentan od svojih prijatelja« (videli smo da je Koder u jednom pismu ustvrdio da su upravo njegovi prijatelji sposobni da iščitaju ovaj spev — ako treba — i bez Razjasnice); najzad, istinska svrha Razjasnice nije ni u tome da razjasni (pojasni, objasni) ono što je nejasno, tamno, hermetično — uostalom, i sam Zmaj osetio je da ona ne ispunjava tu (od naših vukovsko-romantičara nužno očekivanu) svrhu, ističući da su i u njoj intenzivno prisutni koderovski »zapleti«, »bujnosc i naglost misli«, no tretirajući tu činjenicu negativno, kao prepreku za neophodnu jezičko-semantičku racionalizaciju (odnosno pojednostavljuvanje) Koderove tekture.

Ovakvu svoju recepcijsku svest, i njoj adekvatan način (promišljanja Romoranke, Zmaj gotovo istovremeno potvrđuje i objavljuvajući poetske parodije na ovu knjigu u svom humorističko-satiričkom listu »Komarac«³⁷, pri čemu je u tom tekstu — shodno logici samog žanra — sasvim očigledanironično-podsmešljivi ton, koji je tek mestimično (implicite i između redova) prožimao prethodno razmatranu uredničko-kritičku belešku. S druge strane, parodija iz »Komarca« nije lišena izvesne potcenjivačke malicioznosti, počevši od samog njenog naslova (Oplavak pletiveka, ili Pozdrav Romoranki — reč »Pozdrav« podvikao S.D.), prekohova u kojima se — u svojevrsnoj »ich formi« — fingira Koderova patetična onomatopejska(!) ispostavu o vlastitom poetskom nadahuću, pa sve do konteksta u kom se promoviše ovaj »pozdrav« novoobjavljenoj knjizi (radi se, istaknimo ponovo, o humorističko-satiričkom listu), konteksta koji je suštinski različit, pa i suprotstavljen, ključnim intencijama Koderovog speva (čime se, zapravo, sugerira izvesna doza neozbiljnosti, čak i ignorancije, u njegovom tretmanu). No, svoj tj. vukovsko-romantičarski autentični odnos prema Koderovom stvaralaštvu Zmaj će najeksplicitnije izraziti početkom naredne (1863.) godine, kada se još jednom u »Javoru« (naravno, opet kao UR.) bude pozabavio Romorankom, ovaj put izuzetno oštro i polemički, ne skrivajući i ne ublažavajući eventualnim eufemizmima ili parodijskim diskursom svoje jetke, povremeno i ironično-cinične opaske na račun autora i njegovog koncepta³⁸. Neposredan povodom tom Zmajevom članku bila je brošura Kritični pregled Romoranke, ko-

ju je redakciji »Javora« — »tiskanu na po tabaku« — poslao nepoznati kritičar³⁹; pošto, po Zmajevom mišljenju, »nepoznati kritičar knjigu ovu neopisano fali«, a da istovremeno u samoj brošuri (kako irotničko-potcenjivački tvrdi UR.) prave »kritike nema nekoliko vrsti, a ono su drugo sve citati iz Romoranke«, on je osetio potrebu (i smatrao se apsolutno kompetentnim) da stvari izvede na čistinu. Pre svega, budući bard našeg romantičkog pesništva (koji će opštu popularnost steći i kao »čika Jova-Zmaj«, dečiji pesnik-didaktičar) iznosi ključnu zamerku anonimnom autoru *Kritičnog pregleda Romoranke*:

»Kritičar je jako zastranio ne priznavajući ni u narednim psmama ni u drugom kom dojakošnjem pesniku prave poezije, jer on je veli uvidio iz Romoranke da pravi pojeta ne može biti bez neki novo skovani reči, i odmah zatim, očito s visine, podučava. »Prave poezije, gospodine moj, može biti i u najsiromašnjem jeziku, jezik je samo odelo, koje ako je bogati je s otim bolje za poeziju...«⁴⁰

Zaista, primedba o totalnom nipođaštanju narodnog pesništva i svih »dojakošnjih pesnika« (prevashodno sa jezičkog stanovišta), izrečena 1863, tj. u vreme kada se kod nas vukovsko-romantičarski zanosi približavaju vrhuncu i kada se, shodno tome, s bezrezervnim oduševljenjem prihvata naša narodna poezija (a naročito njen jezik!), kao i »dojakošnje« srpsko pesništvo nastalo u tom duhu, takva primedba takođe zapravo predstavlja svojevrsnu optužbu za književno svestrige, odnosno pouzdano sredstvo za difamiranje literarnog slaha i kompetencija »nepoznatog kritičara« pred celokupnom kulturnom javnošću. Međutim, problem je u tome što pomenu ta teza o totalnom nipođaštanju uopšte ne stoji, jer anonimni autor *Kritičnog pregleda Romoranke* (uverićemo se u to uskoro, prilikom analize ovog teksta!) nigde nije ni izneo negativan sud o narodnom i »dojakošnjem« srpskom pesništvu — iako mu upravo to kao najveći greh pripisuje UR, čije se prave namere (s obzirom na ove stereotipne polemičke metode podmetanja iskaza i sasvim proizvoljnog »dočitavanja« smisla) ne mogu smatrati dobrohotnim i produktivnim. S druge strane, još je problematičniji — ali i indikativniji! — Zmajev stav o jeziku kao pukom »odelu« pesništva, stav kojim on očito replicira afirmativnim idejama nepoznatog kritičara o jezikotvorstvu: u stvari, tu se najjasnije ogleda suština sukoba između dve oprečne poetsko-jezičke konцепције, koderovske i vukovsko-romantičarske. Ako u prethodno pomenutoj polemičkoj »nameštajci« Zmajev negativan recepcijски naboj možemo delimično tumačiti (a možda i pravdati) povredjenom pesničkom sujetom (jer je autor *Kritičnog pregleda Romoranke* zais-ta napisao kako Koderov spev svedoči da je »pravi poeta« istovremeno i leksikotvorac), onda se ona primedba-pouka (»Prave poezije, gospodine moj...«) nikako ne može tumačiti (ili pravdati) i privatnim, podsvesno-svesnim razlozima, jer u njoj ničeg bitnog ličnog, individualnog i nema: ona samo verno reprodukuje dominantni »duh epoha« (u našim okvirima, naravno), odnosno odgovarajuća književna shvatana i odgovarajući recepcijski horizont očekivanja, prema kojima je (shodno njihovoj primarnoj vukovskoj determinisanosti) jezik zaista tek puko »odelu« poezije (a ne sam njen predmet, kao kod Koder-a) i prema kojima su Poruka, Ideja, Smisao, u »pravoj poeziji«, nadređeni jezičko-artističkoj imaginaciji (pa stoga mogu biti »uvijeni« i u najsiromašnije jezičko ruho!), dok je svaka hermetičnost krajnje nepoželjna kategorija. Saglasno ovakvoj paradigmi, Zmaj oštro i nedvosmisleno prosudiše da se u Koderovoj knjizi, »pod zastorkom neobičnosti«, ne nalazi onoliko »nauke i nežne poezije« koliko se to očekuje, da stoga »na žalost još nikako ni njenu ideju ne možemo da shvatimo«, zame-rajući istovremeno nepoznatom autoru *Kritičnog pregleda Romoranke* što nije »s druge strane i bolje Romoranku razasnio«, odnosno što »nam nužne razjasnice ne može ni on da da« (slične zahteve za jezičko-semantičkom racionalizacijom i pojednostavljanjem već smo sretali; oni će medutim još dugo ugrožavati Koderovo delo). Najzad, u kontekstu navedenog (Zmajevog, odnosno vukovsko-romantičarskog) poimanja književnosti i horizonta očekivanja, Koderov jezičko-umetnički eksperiment delovao je kao nepotrebno zastranjivanje (jer, pravi put bio je već nadjen!), kao projekt koji egzistira na samoj granici ozbiljnog poetskog stvaralaštva, ili — kako bez trunke sumnje eksplicira Zmaj, citirajući onomatopejske stihove »nekog Talijana« — »to po sebi pre je šala neželi poezija«⁴². Očito, ovakvo negativno vrednovanje *Romoranke* (parafrazirajmo

Zmaj-a-kritičara) pre je plod recepcijskog mimoilaženja (tj. nešvatanja) njene suštine nego ozbiljne, adekvatne književnokritičke recepcije; slika nerazumevajuće recepcije, koja je pratila *Romoranku* na putu ka njenom publikovanju, ovim prikazom uprečljivo je zaokružena, a ključni uzroci takvog stanja otkrili su se u najčistijem vidu, lišeni (prividne) aksiološke neutralnosti i blagonaklonosti, iza kojih je stajala zbumjenost i nesnaženje pre istinski Novumom: zaista, Koder je mirne duše mogao reći da ni ugledni pesnik Jovan Jovanović Zmaj »o ovim stvarima« sigurno nije »štogod sanjao«...

Sudeći po Ljubi Nenadoviću, Đordu Popoviću Daničaru i Zmaju (kao i ranije, duduše implicate, po Vidakoviću, Arnotu i Vuku), srpska književnost Koderovog doba još uvek nije bila zrela za adekvatnu, razumevajuću recepciju njegovog dela (što se takođe može reći i za tadašnji hrvatski književni establišment): dominantni horizont očekivanja naše čitalačke publike (kako šire, tako i one uže, elitne) podrazumevao je jezičko-semantičke i umetničko-konceptualne cifre upravo suprotne (ili barem bitno različite) od Koderovih. Ali, izvan — a u vrednosnom smislu i iznad — takvog, dominirajućeg, horizonta očekivanja nazirao se i jedan drugačiji, smeliji i maštovitiji, nekonvencionalniji i estetski kompleksniji recepcijski (odnosno, šire gledano, duhovni) nivo, u kome je ipak bilo mesta (tj. sluha) za Koderove radikalne inovacije, za njegovu suštinsku različitost i specifičnost, ali koja je — na žalost — u srpskoj književnosti XIX veka ostajao uvek negde na margini, potisnut, bilo većeg uticaja, pošto su vukovci-romantičari svoju paradigmu uspeli realizovati na najopštijem kulturnoskom planu i tako je, *de facto*, institucionalizovati. To je, zapravo, u XIX veku konačno i odredilo zlosrećnu recepciju Koderovog dela, a potom i njegov status u prvim decenijama XX veka, kada su vukovci-romantičare i filološku kritiku nasledili književni ideolozi (katkad i pravi utilitaristi) nešto drugačije (no u osnovi takođe racionalističke) vrste.

Medu retke predstavnike tog drugačijeg duhovnog i recepcijskog nivoa, koji se u Koderovo doba izdvajao iz konteksta preovladavajuće racionalističke paradigmе, i koji je bio otvoren za koderovske laverinte, treba svakako ubrojati pesniku dugogodišnju prijateljicu i korespondentkinju Mariju Milutinović »Punktatorku«, zatim nekolinicu prijatelja koje autor *Romoranke* spominje u pismima i u »pogovoru« samog speva kao svoje intelektualne srodnike, te najzad (no u suštinskom smislu *najpre*) Jakova Ignjatovića, koji je — kako smo prethodno videli — ostavio u svojim *Memoarima* dragocena svedočanstva u Koderu, puna ljubavi i poštovanja, ali i dubokog razumevanja za njegov jezičko-umetnički projekat (razumevanje koje je tim neobičnije i pohvalnije za ovog — prevashodno realistički usmerenog — pisca ako se na umu ima činjenica da gotovo nikakvo razumevanje nisu pokazivali Koderu stilski bliži pisci, tj. naši romantičari). Zapravo, Ignjatović — koji je (podsetimo se!) još četrdesetih godina u Beogradu prepoznao Koderov izuzetni talent — povodom izlaska *Romoranke* ponovo naznačava obrise svoje produktivno-razumevajuće i vrednosno pozitivne recepcije Koderovog stvaralaštva, ali istovremeno svedoči i o atmosferi koja je okruživala pesnika u tadašnjim intelektualnim i književnim krugovima Novog Sada (atmosferi koja se može naslutiti i po analiziranim časopisnim beleškama o ovom spevu). Nastavljajući svoje memoarsko kazivanje o beogradskom druženju sa Đordem Markovićem Koderom (krajam četrdesetih), Ignjatović se hronološki pomera deceniju i po unapred prisećajući se kako je pesnik »*docnije, u Novom Sadu, izdao knjižicu iz te »romoranke«, koja bi imala biti tek kao pokušaj većeg dela*« (»romoranke« Ignjatović naziva celokupni Koderov jezičko-umetnički projekat!), no ne zabilazeći ni neke karakteristične reakcije na *Romoranku*, odnosno »romoranku« kao konceptu: »*Ignoranti ili pakosnjaci, koji svojim znanjem monopol teraju, ismejavali su toga radi Koderu*«⁴³ (nije teško pretpostaviti na koji potencijalni krug aludira naš veliki romansijer, naravno ako se imaju u vidu ton i stavovi prisutni u prethodno komentarisanim usmenim i pisanim refleksijama o tom spevu). Ipak, najvažnije u ovom kontekstu jeste Ignjatovićev odlučno odbacivanje takvih, potencijalnih i negativnih sudova o Koderu (»... to Koder nije zasluzio«), uz paralelno ekspliciranje afirmativnog stava o osnovi pesnikovog koncepta (»... njegova ideja je doista kolosalna: tražeći izvore za originalnost književnog jezika«, pesnik je u najmanju ruku ostavio »dobar putokaz za one koji bi to produžili«); isto tako, značajno svedočanstvo o Ignjatovićevoj recepciji *Romoranke* predstavlja i njegovo ponovljeno tumačenje Koderovog »jezičko-univerzuma« koji bi »imao sačinjavati romoranke, ili bi, uzvratno, ova ono imala sadržavati«⁴⁴. Takvo Ignjatovićev poimanje i vrednovanje *Romoranke*, i uopšte, Koderovog jezičko-umetničkog stvaralaštva, zvuči sasvim moderno i savremeno (na primer, njegovo shvatanje »jezičko-univerzuma« i već pominjana ideja M. Popovića o postojanju koderovskih »reči-bića«, sasvim su srodne, iako ih deli čitav vek), a tome ne protivureči ni činjenica da se on vezuje gotovo isključivo za jezičku ravan — jer, možemo s pravom poverovati kako je autor *Večitog mladoženja* osetio da su u Koderovim tekstovima svi ostali aspekti u biti neodgovorivi od jezika, da se kroz jezik (jedino kroz njega!) prelамaju i realizuju kao tekstualni entiteti, te da mora biti upravo jezik i ishodište i krajnja tačka svakog autentičnog, tj. adekvatnog promišljanja Koderovog dela...

35 Nek se zna, »Javor«, I, br. 26, 15. septembar 1862, str. 207.

36 Sličan je slučaj i sa docnijim kovanicama samog J. J. Zmaja — iz Desesilja (1900.), koje je istoimeni jednom (ranijem) Koderovom spevu, kao i iz Snobavtice (I-II., 1885. i III., 1900.); sve to dodatno potvrđuje njegovu opisanu perspektivu...

37 Oplavak pletiveka, III. Podzdrav-Romoranke, Komarac, g. II, br. 26, 20. septembar 1862, str. 103.

38 V. Listič, Književne i vestičke novosti koje nas se blize tiču, »Javor«, II, br. 3, 30. januar 1863, str. 47-48.

39 V. Isto, str. 47. Inače, o ovoj izuzetno značajnoj brošuri, štampanoj anonimno, bez oznake godine i mesta izdanja, uskoro ćemo detaljnije govoriti, tim pre što ona u dosadašnjim proučavanjima Koderovog dela nije razmatrana kao relevantan fenomen...

40 Listić, Književne i vestičke novosti koje nas se blize tiču, Nav. mesto, str. 48.

41 Isto

42 Isto

43 Jakov Ignjatović, Nav. delo, str. 340

44 Isto

